

Aynurə MƏMMƏDOVA

AMK-nın müəllimi və dissertantı

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: aynura_mamedova335@mail.ru

SİYAVUŞ KƏRİMİNİN “HAMLET” FACİƏSİNƏ MUSIQISINDƏ ƏSAS QƏHRƏMANLARIN SƏCİYYƏSİ

***Xülasə:** Məqalədə xalq artisti, professor Siyavuş Kəriminin dramatik teatr tamaşalarına yazdığı musiqi haqqında məlumat verilir. Xüsusi olaraq onun V.Şekspirin “Hamlet” faciəsinə bəstələdiyi musiqinin funksional rolu göstərilir.*

***Açar sözlər:** “Hamlet”, jiqa, hornpayp, dramatik tamaşa, elegiya, uvertüra*

Siyavuş Kərimi bir sıra teatr tamaşalarına yazdığı musiqisi ilə müasir Azərbaycan teatr sənətinin inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Onun bu sahədə fəaliyyəti 2000-ci illərin əvvəlindən başlamışdır. İlk dəfə olaraq 2002-ci ildə dahi ingilis dramaturqu V.Şekspirin “Hamlet” tamaşasının Azərbaycan Milli Dram teatrında uğurlu səhnə həyatını yaşamasında S.Kəriminin musiqi tərtibatı da əhəmiyyətli rol oynamışdır ki, bu da onun teatr sahəsində fəaliyyətinə stimül vermişdir. Bunun ardınca o, 2003-cü ildə Elçinin “Poçt şöbəsində xəyal” psixoloji dramına, 2005-ci ildə Ə.Əmirlinin “Məsənət”, H.Cavidin “Afət” faciəsinə, 2008-ci ildə Cücənoğlunun “Uçqun”, 2011-ci ildə M.F.Axundovun “Sərgüzəşti-vəziri-xani Lənkəran” komediyasına, 2013-cü ildə Ə.Əmirlinin “Şah Qacar” faciəsinə, 2017-ci ildə C.Cabbarlının “Almaz” və s. dram əsərlərinə musiqi bəstələmişdir. “Teatr musiqisi öz daxili qanunauyğunluqlarına, özünəməxsus ifadə vasitələrinə və janr özəlliklərinə malik olan yaradıcılıq sahəsidir. Bu qanunauyğunluqlara bələd olmadan, teatr sənətinin sintetik təbiətini dərk etmədən teatr musiqisi sahəsində dəyərli əsər yaratmaq çətinidir” – deyən professor T.Əfəndiyevin [6] fikirlərinə tam şəriq çıxaraq demək olar ki, Siyavuş Kəriminin yaradıcılığının bu sahəsində topladığı təcrübə onun teatr tamaşalarına yazdığı musiqisində dolğun ifadəsini tapmışdır.

Sadalanan tamaşalara bəstələdiyi musiqini S.Kərimi rejissor, rəssam və aktyorlarla sıx yaradıcı əməkdaşlıq əsasında yaratmışdır. Belə ki, S.Kəriminin görkəmli teatr rejissorları Azər Paşa Nemətov, Mərahim Fərzəlibəyov, Vaqif İbrahimov, Bəhram Osmanov, Mehriban Ələkbərzadə, tanınmış rəssamlar – İsmayıl Məmmədov, Ağarəhim Əliyev, Nazim Bəykişiyev, Tahir Tahirov və başqaları ilə sıx yaradıcılıq birliyi nəticəsində neçə-neçə dəyərli səhnə əsərləri meydana gəlmişdir.

Məlumdur ki, teatr musiqisi tamaşanın ümumi “tonallığının” yaradılmasında qabarıq və cəlbədiciləşən olmaqla yanaşı dramatik hərəkətə tabeçilikdə olan bir element rolunda çıxış etməlidir. Lakin bununla belə, musiqi səhnədə baş verən hadisələrin müstəqil şərhini verməli, əsərin əsas məzmununu özünəməxsus tərzdə əks etdirməli, süjet xəttinin inkişafına kömək etməli və tamaşanın qavranılmasına müsbət təsir göstərməli-

dir. Parlaq və təsirli musiqi müşayiətedici funksiya daşsa da, tamaşanın digər komponentləri ilə münasibətdə özünün vacib rolunu yerinə yetirməlidir.

Bütün bu cəhətləri nəzərə alaraq S.Kəriminin teatr musiqisi tamaşanın digər komponentləri ilə vəhdət yaradılmasına kömək edir. Məşhur rus teatr aktyoru və rejissoru Y.A.Zavadskinin qeyd etdiyi kimi, “teatrda musiqi sözlə başlayır, ritmdə, nitqin melodiyasında davam edir. Musiqi teatr tamaşasının həqiqi məgzini təşkil edir” [3]. Teatrda musiqi özünün inkişaf məntiqinə tabe olduğu kimi, dramatik tamaşanın da quruluş qanunlarına tabe olduğu üçün teatr tamaşasında musiqinin dramatik hadisə ilə uyğunluğu, ahəngdarlığı vacibdir. Bunu biz S.Kəriminin teatr tamaşalarına yazdığı musiqidə aydın müşahidə edirik.

Dünya musiqi tarixində bir çox görkəmli bəstəkarlar V.Şekspirin “Hamlet” faciəsinə musiqi bəstələmişdir: F.List, H.Berlioz, A.Varlamov, P.İ.Çaykovski, S.Prokofyev, D.Şostakoviç, Azərbaycanda ilk dəfə Q.Qarayev. Maraqlıdır ki, bu bəstəkarlardan hər biri Şekspir faciəsinə özünəməxsus tərzdə müraciət etmişdir. Məsələn, P.İ.Çaykovskinin bəstələdiyi musiqi səkkiz nömrədən ibarət kompozisiya kimi düşülmüşdür: 1.Üvertürə; 2. Fanfarlar və Melodrama; 3. İkinci pərdəyə Antrakt; 4. Melodrama; 5.Üçüncü pərdəyə Antrakt; 6. Melodrama; 7. Elegiya; 8. Final matəm marşı. S.Prokofyevin “Hamlet” tamaşası üçün yazdığı musiqi (1937-1938) kiçik simfonik orkestr üçün nəzərdə tutulmuşdur.

D.Şostakoviç isə bu mövzuya bir neçə dəfə müraciət etmişdir. İlk dəfə o, 1932-ci ildə rejissor N.P.Akimovun quruluşunda Y.Vaxtanqov adına Moskva teatrının satirik, pamflet ruhda hazırlanmış tamaşası üçün; ikinci dəfə 1954-cü ildə rejissor Q.Kozintsevin quruluşunda Puşkin adına Leninqrad dram teatri üçün; üçüncü dəfə isə 1964-cü ildə kinofilm üçün musiqi bəstələmişdir. Əgər bəstəkar Moskva teatrının hazırladığı tamaşa üçün 13 nömrə bəstələmişdirsə (1- Giriş, 2 – Matəm marşı, 3 – Sağlıq və rəqs musiqisi, 4 – Ov, 5 – Aktyorların pantomiması, 6 – Yürüş, 7 – Musiqili pantomim, 8 – Ziyafət, 9 – Ofeliyanın mahnısı, 10 – Laylay, 11 – Rekviem, 12 – Rəqabət, 13 – Fortinbrasın marşı), Leninqrad dram teatri üçün nəzərdə tutulmuş iki musiqi nömrəsi (I – ehtiraslı tarantellaya bənzər Jıq; II - tarixi faciənin təntənəli sonluğu olan Final) isə xüsusi orijinallığı ilə seçilmişdir. D.Şostakoviçin birinci tamaşa üçün yazdığı musiqi haqqında dövrü mətbuatda dəyərli rəylər öz əksini tapmışdır. Bununla bağlı “*Literaturnaya qazeta*”nın nömrələrindən birində qeyd olunurdu ki, “... tamaşada ən yaxşı və ən cəsarətli olan onun musiqisidir. O, hər zaman kinayə və satira arasındakı möcüzəli sərhəddə idi” [4].

V.Şekspirin “Hamlet” faciəsinin məzmunu Orta əsr ingilis ictimai həyatını əks etdirsə də, onun əhəmiyyəti yalnız bir ölkənin və bir tarixi dövrün sərhədlərinə sığmır. Əsərdə təsvir olunan yalan və xəyanət səhnələri sonrakı dövrlər üçün də xas olmuşdur. Bu səbəbdən də uzun əsrlər ərzində xəyanətə qarşı tək mübarizə aparan qəhrəman Hamletə, qeyri-bərabər mübarizədə onun keçirdiyi hisslərə maraqlı daha da artmışdır.

Azərbaycan Milli Dram Teatrının səhnəsində də “Hamlet” faciəsi dolğun ifadəsini tapmışdır. İlk dəfə olaraq 1926-cı ildə rejissor A.Tuqanov, ikinci dəfə 1933-cü ildə rejissor S.Morozov tərəfindən səhnələşdirilən bu tamaşada Hamlet obrazının ya-

radılmasında Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb kimi aktyorların ifası Azərbaycan teatr sənətinin inkişafında böyük rol oynamışdır.

1970-ci ildə rejissor T.Kazımov “Hamlet”i yeni quruluşda hazırlayır. Tamaşada Hamlet rolunda H.Turabov, Klavdi – A.Zeynalov, Poloni – M.Şeyxzamanov, Gertruda rolunda isə Ş.Məmmədova çıxış edir. Rejissor tamaşa üzərində iş dövrünün tanınmış yaradıcı simalarını - rəssam T.Salahovu və bəstəkar Q.Qarayevi cəlb edərək öz ideyasını həyata keçirməyə nail olmuşdu. Azərbaycan Milli Dram Teatrının arxivindən əldə etdiyimiz arxiv əlyazmalara əsasən Q.Qarayev tamaşanın musiqisi üzərində 1967-ci ildən etibarən işləməyə başlamışdır. O, faciənin əsas qəhrəmanlarının təcəssümünü yaratmaq üçün bir neçə yadda qalan musiqi nömrəsi bəstələmişdir: I – “Kabus”, II – Kral Klavdi, III – Pantomima, IV – Hamletin təntənəsi, V – Ofeliyanın mahnısı (tərcüməsi Vaqif Vəkilovun–Səmədoğlunun), VI – Final Matəm marşı.

Azərbaycan teatr musiqisi tarixinin tədqiqatçısı Nailə Kərimova Qara Qarayevin tamaşa üçün bəstələdiyi musiqini xarakterizə edərək yazır ki, onun “musiqisi dramatikdir, daima təlatüm atmosferini, iştirakçıların emosional-psixoloji gərginliyini əks etdirir. Lakin bəzən o, lirik, zərif və işıqlı olur, xüsusilə, Ofeliyanın ağılı itirmə səhnəsində, orkestrdə faciənin psixoloji gərginliyi və sevən qızın təmiz qəlbini əks etdirən incə, şəffaf, yüngül musiqi səslənir” [1, s. 93].

Üç istedadlı sənətkarın – rejissor, bəstəkar və rəssamın tandemindən yaranan bu tamaşa Azərbaycan teatr tarixində yeni və parlaq hadisə idi. Məhz belə bir klassikanın təsirindən bəhrələnən sonrakı dövrlərin aparıcı rejissorları daima “Hamlet”in səhnələşdirilməsinə cəhd göstərmişlər. Yalnız 34 ildən sonra yenidən Azərbaycan Milli Dram Teatrının səhnəsində rejissor Azər Paşa Nemətin quruluşunda “Hamlet”ə yeni səhnə həyatı verilir. Bu dəfə tamaşanın hazırlanmasında rejissorla bərabər rəssam N.Bəykişiyev və bəstəkar S.Kəriminin yeni yozumu əsərə başqa rakursdan baxmağa kömək edir.

2002-ci ildə “Hamlet” tamaşasının musiqi tərtibatını hazırlayarkən S.Kərimi əsərin emosional-psixoloji, fəlsəfi məğzini dərinləndirən dərk edir. Tamaşanın, onun qazandığı müvəffəqiyyətin təhlilini verən rəylərdən birində düzgün qeyd olunduğu kimi, “bəstəkar S.Kərimi tamaşanın çevik ritminə uyğun qıvrıq musiqi tərtibatı ilə tamaşanı süsləmişdir. Bəstəkarın seçdiyi və yazdığı musiqi kompozisiyaları tamaşada cərəyan edən hadisələri addımbaaddım müşayiət etməklə yanaşı, öz izahedici funksiyasını da yerinə yetirir - tamaşanın ruhunun daha dərinləndirilməsinə xidmət edir” [5].

Azər Paşa Nemətin quruluşunda təqdim olunan “Hamlet” tamaşası, demək olar ki, əvvəldən sonadək musiqi ilə əhatə olunmuşdur. Hadisələrin inkişafında musiqinin xüsusi rolunu müşahidə edən teatrşünas İ.Rəhimlinin bununla bağlı yazdığı qeydlər diqqəti cəlb edir: “Akademik teatrın yaradıcılığında hələ indiyədək heç bir zaman musiqidən bu dərəcədə genişliklə istifadə olunmayıb. Ancaq bu musiqi heç bir səhnədə tamaşaçıyı yormur, hətta bəzən musiqi nəfəsini dəyəndə az qalırıq hadisələrin dramatik bürümündən çıxacaq. “Hamlet”də musiqi təkcə səslənməklə kifayətlənmir. İlk növbədə musiqi yalnız qalan Hamletin dərdlərinin həmsöhbəti olur. Oğlunu çox sevən və eyni zamanda, zavallılığından əli qana batmış Gertrudanın içində qovrulmuş duyğularının aktrisanın cazibəli çöhrəsindəki təcəssümünü görmək üçün məhz tamaşaçıya yardımçı olur. Musiqi

səhnədə “görünür”: o bir obraz kimi gah lirik-poetik, gah həzin və kövrək, gah emosional-psixoloji, gah püskürən dramatism, gah da nikbin qəmlə matəmli duyğunun qol-boyun timsalında səhnədə gərmiş edir. Hətta bəzən ani olaraq səhnədə aktyor olmayanda musiqi ilə işıq dialoqa “girir” və tamaşanın müəllifi Azər Paşa Nemətin fəlsəfi düşüncəsinin yeni bir duyğu boxçası tamaşaçıya təqdim olunur” [2, s.141].

Tamaşa üçün S.Kəriminin yazdığı musiqi nömrələrinin sayı çox olmasa da (1. Proloq, 2. Rəqs, 3. II pərdənin şəkli), bu azsaylı musiqi materialı vasitəsilə bütün səhnələr müşayiət olunur. Tamaşa çox şux, ingilis xalq rəqs musiqisi ruhunda bəstələnmiş girişlə açılır. Hələ pərdə açılmamış, yəni yarı qaldırılmış vəziyyətində ritmik rəqsin cəld hərəkətlərini oynayanların yalnız ayaqlarının görünürdü. İngilis *jiqası** və ya *xornpaypi** tərzində bəstələnmiş musiqidən istifadə olunması təsadüfi deyil. Məlumdur ki, hələ Şekspir dövründə bu növ musiqidən tamaşaların finalında komik və ya təlxəyin ifasında istifadə olunurdu. Hətta, Şekspir özünü pyeslərində jiqanın satirik təlxəksayağı xarakterdə göstərmişdi. Bu baxımdan, S.Kəriminin musiqi tərtibatı Orta əsr ingilis teatr ənənələri ilə assosiasiya doğurur.

Bəstəkarın tamaşaya yazdığı musiqi Şekspir ruhunu, onun qəhrəmanlarının keçirdiyi hissləri onların “öz dilində” çatdırmağa müvəffəq olmuşdur. Onun böyük ustalığı da məhz qeyri-millə məzmunlu musiqi materialından “özününkü” kimi istifadə etməsindədir. Belə ki, bəstəkar ingilis xalq rəqs musiqisinin bütün xırdalıqlarını seçərək öz kompozisiyalarında bacarıqla tətbiq edir. Məsələn, müşayiətdə ritmik ostinat fon üzərində melodiyanın punktir ritmli dalğavarı hərəkəti qədim rəqslərin ritmik şəklini canlandırır.

Nümunə 1

Hamlet

(dram tamaşası üçün musiqi)

S.Kərimi

♩ = 86

5 [1]

Bu nümunədə melodiyanın minorun natural və melodik hallarında çıxış etməsi səslənməyə özünəməxsus xüsusiyyət verir. Dəqiq periodluq, tematik materialın variant inkişafı, dairəvik, harmonik əsasın sadəliyi (T-S-D), ritmik vurğuların monotonluğu qədim musiqi təəssüratı yaradır.

Digər musiqi nömrəsində isə cəld (*Allegro*), gümrah, oynaq xarakterin təcəssümü üçün bəstəkar işıqlı C dur tonallığından istifadə edir. Burada əvvəlkindən fərqli olaraq melodik strukturda triolların hərəkəti çox yüngül, qayğısız obrazın yaradılmasına xidmət edir:

Nümunə 2

The musical score for "Nümunə 2" is presented in three systems. The first system begins with a treble clef, a common time signature, and a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked "Allegro". The melody features triplet eighth notes and quarter notes. The piano accompaniment consists of chords and a simple bass line. The second system continues the melody with more triplet eighth notes. The third system ends with a double bar line and the word "Final" above it, followed by a final triplet eighth note melody.

Sadə üçhissəli formada (A+B+A) qurulan bu musiqi parçasının hər bir hissəsi kvadrat period (8 xanə + 8 xanə + 8 xanə) formasındadır. Belə bir sadə və eyni zaman-

da parlaq, cəlbedici musiqi epizodunu bir neçə dəfə təkrarlanması çox alovlu atmosfer yaradır.

Tamaşada səslənən digər musiqi nömrələrindən biri, yenə də rəqs elementləri ilə seçilən epizoddur. G durda bəstələnən bu musiqi parçası özündə sanki əvvəlki musiqi nömrələrinin ifadə vasitələrini toplamışdır. Belə ki, melodik strukturda həm punktir ritmin, həm də triol qruplaşmaların çıxış etməsi, həmçinin hər frazanın sonunda da yaq tonun üç dəfə çərəklərlə təkrarlanaraq tamamlanması öncəki nömrələrlə bağlılıq yaradır:

Nümunə 3

Bütövlükdə tamaşada musiqi sanki iştirakçılarla yanaşı bir obraz kimi çıxış edir. Musiqi tamaşa boyu fasiləsiz şəkildə səslənərək vacib atributa çevrilir. Məhz onun fonunda insan ehtiraslarının faciəsi baş verir. Səslənən musiqi səhnədə baş verən xəyanəti, alçaqlığı, cinayəti, peşmanlığı və iztirabları özündən keçirir.

Beləliklə, S.Kəriminin “Hamlet” tamaşasına yazdığı musiqi sadə, konkret və formaca aydındır. Tamaşanın geniş tamaşaçı auditoriyası tərəfindən rəğbətlə qarşılanmasında rejissor və aktyor işi ilə yanaşı uğurlu musiqi tərtibatının da mühüm rol oynaması danılmazdır. Bunu tamaşanın ilk premyerasında iştirak edən Ulu öndər Heydər Əliyevin bəstəkar işinə verdiyi qiymətdə təsdiq edir: “Çox gözəl musiqi müşayiəti var. Səyavuş Kərimi çox qeyri-adi, müasir bəstəkardır” – sözləri [3] S.Kəriminin sonralar teatr musiqisi sahəsində əldə etdiyi daha yüksək nailiyyətlərə stimül vermişdir. Məhz “Hamlet” tamaşasında toplanan dərin təcrübə bu sahədə sonrakı fəaliyyəti üçün əsas zəmin olmuşdur.

Qeyd:

• **Jıqa** – XVI əsr komik xarakterli qədim ingilis xalq rəqsi. Rəqsin adı rəqqaslar üçün melodiyanı ifa edən kiçik skripka ölçüsündə olan simli musiqi alətinin adından əmələ gəlib. Melodiyanın tempindən asılı olaraq rəqsin bir neçə növü mövcuddur: *Sinql-jıqa, dabl-jıqa, trebl-jıqa, layt-jıqa, xevi-jıqa, spip-jıqa*.

• **Xornpayp** – sinkopa melodiya malik ingilis xalq rəqsi. Rəqsin adı öz mənşəyini qədim dilcikli nəfəs musiqi alətindən götürüb. Jıqaya yaxın olan xornpaypın solo kişi, həmçinin, ciüt, dairəvi növləri də mövcuddur. *Tempi cəld, ölçüsü üç vurğulu (3/2) və ya iki vurğulu (6/2) olmuş, 1760-cı ildən sonra iki vurğulu (2/4, 4/4) ölçü və punktir ritm üstünlük təşkil edir.*

ƏDƏBİYYAT:

1. Керимова Н. История театральной музыки в Азербайджане. Б.: Гянджлик, 1986, 175 с.
2. Rəhimli İ. Kəsişən paralellər. B.: Çəşioğlu, 2004, 312 s.
3. Y.A.Zavadski Роль музыки в создании образа спектакля, URL: <https://www.docsity.com/ru/rol-muzyki-v-sozdanii-obraza-spektaklya/1797556/>
4. "Гамлет" Д.Шостаковича, по материалам отдела рукописей. // Сайт «Виртуальные выставки» URL: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/shostakovich/gamlet.php
5. “Hamlet” 34 ildən sonra yenidən Azərbaycan səhnəsində. // Teatr, 15 iyul, 2005-ci il, N-27 s.77
6. Əfəndiyev Т. Çağdaş teatr prosesləri: zaman müstəvisində baxış (Teatr və musiqi) // 525-ci qəzet. 2014. 7 mart. s.7. URL: <http://www.anl.az/down/meqale/525/2014/mart/356774.htm>

Айнура МАМЕДОВА

Преподаватель и диссертант АНК

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАВНЫХ ГЕРОЕВ В МУЗЫКЕ СИЯВУША КЕРИМИ К СПЕКТАКЛЮ «ГАМЛЕТ»

Резюме: В статье впервые рассматривается музыка к драматическим спектаклям народного артиста Азербайджана, профессора С.Керими. Особенно выделяется функциональная роль музыки, написанной композитором к спектаклю «Гамлет» Уильяма Шекспира.

Ключевые слова: «Гамлет», жига, хорнпайп, драматический спектакль, элегия, увертюра

Aynure MAMMADOVA

Candidate for a degree and lecturer of ANC

CHARACTERISTICS OF THE MAIN CHARACTERS IN THE MUSIC OF SIYAVUSH KARIMI TO THE TRAGEDY "HAMLET"

Summary: In article for the first time is considered the music for the dramatic spectacles of People artist of Azerbaijan, professor, composers Siyavush Karimi the functional role of the music written by the composer to the spectacle "Hamlet" William Shespira is especially allocated.

Keywords: "Hamlet", jig, hornpipe, dramatic piece, elegy, overture

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Akif Quliyev;
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Fəttah Xəlirqadə